

В.Я.ЛОМИКОВСЬКИЙ І „АНТИКВАРНИЙ РУХ” В ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII – СЕРЕДИНИ XIX СТ.

„Антикварний рух” другої половини XVIII – середини XIX ст. в Лівобережній Україні цікавий для сучасних істориків з кількох аспектів дослідження: а) по-перше, як специфічний період розвитку історичної думки загалом та історіографії зокрема; б) по-друге, як явище соціальної історії з усім комплексом притаманних йому мотивів, факторів, впливів, проявів і наслідків; в) по-третє, як культурний феномен в найширшому розумінні зазначеного часу і простору.

Тим часом дана проблема недостатньо розроблена українською історіографією, яка обмежується фрагментарним висвітленням творчості окремих «антикваріїв», аналізом їх певних історичних творів, акцентуванням різних біографічних зрізів відомих постатей цього досить оригінального явища вітчизняної історії.

Серед добре розробленого історіографією кола представників «антикварного руху» (зокрема, зазначених ще О.М.Лазаревським: Г.А. і В.Г.Полетики, Ф.Й.Туманський, Я.М. і О.М.Марковичі, Д.М.Бантис-Каменський, М.Ф.Берлінський, В.Г.Рубан) залишаються мало вивченими особистості, які не «прославилися» на історичному полі своїми гучними проектами та їх вдалою науковою реалізацією. Серед таких відомих, але лише „довідково-вивчених” персоналій істориків-аматорів другої половини XVIII – середини XIX ст. знаходиться постать Василя Яковича Ломиковського (1778 – 1845).

Вперше дослідницький інтерес в цьому плані реалізував вже згаданий О.М.Лазаревський, спочатку в контексті серії генеалогічних нарисів, а потім присвятивши цій проблематиці окремі історичні розвідки, що значною мірою пояснюється постійним зацікавленням О.М.Лазаревського історико-біографічними студіями, «історією в портретах».

Генеалогічна серія «Люди Старої Малоросії», окремий нарис якої був присвячений Ломиковським [1], створювалася автором в контексті інших подібних генеалогічних праць спрямованих на дослідження «справжньої», не ідеалізованої історії шляхетських родів Лівобережжя, так званої «іншої сторони» їх сприйняття. Нарис „Ломиковские” як раз і був однією з частин систематичного вивчення неприкрашених сюжетів соціально-економічного, політичного, побутового життя української старшинсько-дворянської еліти.

Праця розпочинається, за загальним формуляром подібних розробок О.М.Лазаревського, поколінним розписом, починаючи з XVII ст. до кінця XVIII ст., де першочергово зазначалося ім'я засновника роду – Василя Ломиковського (особи, про яку збереглися найбільш ранні за часом відомості в джерелах), а потім – імена всіх його нащадків, які зустрічалися автору у знайдених ним джерелах. Всі члени роду, за прийнятою тоді в генеалогії системою нумерації для низхідних родоводів, автором переписані під

порядковими номерами, а справа цифрою зазначено, чиїми дітьми вони були. Родовід відображає, які й коли посади обіймав кожен представник роду, з якої сім'ї походила його дружина, хто, коли й на підставі яких актів володів тими чи іншими маєтностями [4, с.253-254, 257]. Робота завершується поданням відомостей про харківського хорунжого Петра Івановича Ломиковського (нар. 1798 р.) й насичена цитатами та витягами з документів, супроводжується чіткими посиланнями на використані автором джерела та літературу, відповідними авторськими коментарями й примітками (див.: Додаток. – Д.М.). Хоча ця генеалогічна праця з невідомих нам причин не містить інформації власне про В.Я.Ломиковського, проте становить цінне джерело для дослідження його родоводу, історії утвердження Ломиковських серед гетьманської старшини Лівобережної України, владних перепитів за гетьманування М.Ханенка, І.Самойловича, І.Мазепи, І.Скоропадського, П.Полуботка, Д.Апостола та долі цієї родини на такому тлі.

О.М.Лазаревський присвятив дослідженню постаті В.Я.Ломиковського дві історичні роботи, які хоч і мають за собою потужний шлейф наукового опрацювання, але все ж недостатньо розроблені в контексті дослідження феномену „антикварного руху” зазначеного часу.

Перша розвідка – „Словарь малорусской старины, составленный в 1808 г. В.Я.Ломиковским” була опублікована за редакцією і з передмовою О.М.Лазаревського на сторінках «Киевской старины» в 1894 р. [10]. В оригіналі словник В.Я.Ломиковського називається „О Малороссии. О древних обычаях малороссийских, о службе воинской и гражданской, о чинах и должностях чиновников. По алфавиту. Писано 1808 года”. Рукопис цієї праці публікатор виявив серед придбаних ним особистих паперів В.Я.Ломиковського в кінці ХІХ ст. В передмові до видання О.М.Лазаревський подав певну біографічну інформацію щодо Василя Ломиковського: роки життя автора словника, місце його народження (Полтавщина), зв'язок його родини з родом гетьмана Д.Апостола, виховання при кадетському корпусі графа Ангальта в Санкт-Петербурзі, місце проживання після виходу у відставку, його захоплення збиральницькою діяльністю. Публікатор повідомляє про рукописні праці В.Я.Ломиковського, що збереглися в декількох зошитах під назвою «Запасы для малороссийской истории», які автор збирав до 40-х рр. ХІХ ст. (про це є відомості в його архіві). Ці „запасы” являли собою виписки з українських літописів, вітчизняних і зарубіжних рукописних видань, різного роду документації та службових записів, що копіювалися або ж просто вилучалися з усіх доступних йому відомчих і корпоративних архівосховищ.

З передмови до словника дізнаємося, що його автор до початку ХІХ ст. перебував на військовій службі, а після виходу у відставку в чині штабс-капітана оселився у власному хуторі Парк-Трудолюб (Миргородського повіту) і активізував свої заняття „старовиною”, приятелюючи з І.Р.Мартосом, В.В.Капністом, Д.П.Трощинським та іншими відомими колекціонерами-бібліофілами [12, Кн.7, с.3-4].

У 1805 р. В.Я.Ломиковський склав одну з перших збірок українських дум – „Запись малороссийских дум”, а в 1809 р. він переклав з французької „Историю малороссийских и запорожских казаков” Ж.-Б.Шерера. В 1812 р. він склав розвідки: „О первобытных жителях Малороссии обоих берегов Днепра и берегов Черного и Азовского моря” (що являла собою виписки з опису Криму кардинала Богуша Сестринцевича) [12, Кн.7, с.3] та „О древнем богочитании в Малороссии и частично в епархиях” (де йдеться про первісні форми релігії у східних слов’ян [9, с. 200]).

Названі роботи В.Я.Ломиковського, як і зібрані ним „Запасы для малороссийской истории”, залишилися в рукописах. О.М.Лазаревський зазначив, що „в виду названія собраний Ломиковским материалов «запасами для малороссийской истории» можно думать, что собиратель имел в виду писать эту „малороссийскую историю”... Но намерению этому, если оно было, трудно было осуществиться вследствие совершенной неподготовленности Ломиковского к такой учено-литературной работе” [12, Кн.7, с.4]. О.М.Лазаревський влучно зауважив, що із „запасів” добре проглядається належність В.Я.Ломиковського до кола тих „любителей малорусской старины” (Г.А. і В.Г.Полетики, Я.М. і О.М.Марковичі, М.Ф.Берлінський, В.Г.Рубан, О.І.Мартос), які залишили після себе «литературные труды, указывающие, что у всех у них было достаточно любви к делу, но мало было подготовки», а тому вони і не створили узагальнюючих праць з історії України [12, Кн.7, с.4].

Публікатор вказав, що самостійною працею В.Я.Ломиковського був лише його словник, який він високо оцінив через значимість зібраних його автором свідоцтв „по живому преданию людей, лично переживавших эту старину”, водночас підкресливши і неповноту зібраного автором матеріалу і його надмірну довірливість до усних свідчень. Проте, разом із зазначеними хибами, вказувалась важливість „Словника” як однієї з перших спроб систематичного пояснення цікавих для подальшого дослідження понять і термінів „малороссийской старины”, цінних фактів і відомостей з історії звичаїв, обрядів, побуту українського народу, особливостей соціально-політичного устрою доби Гетьманщини. Так, у „Словнику” розкривається значення термінів: „академия”, „атаман”, „атаман кошевой”, „атаман сотенный”, „атаман сельский”, „атаман куренной”, „бунчук”, „бунчуковые товарищи”, „бунчужный генеральный”, „воевода”, „войсковой товарищ”, „генеральная старшина”, „гетман”, „есаул”, „канцелярист войсковой”, „канцелярист суда генерального”, „канцелярист старший”, „канцелярия войсковая”, „канцелярия артиллерийская”, „канцелярия полковая”, „канцелярия сотенная”, „канцелярия экономическая”, „кобза”, „казак”, „казак украинский”, „казак запорожский или низовой”, „казак выборный или реестровый”, „казак подпомощник”, „казак наемник”, „коллегия малороссийская”, „коморник”, „компанеец”, „компромисс”, „кошевой”, „кош” і т. д. [12, Кн.7, 8].

На думку сучасного дослідника вітчизняної історіографії В.В.Кравченка, опублікований О.М.Лазаревським „Словарь малорусской старины” не є авторською роботою В.Я.Ломиковського, а являє собою фрагментарні виписки з трьохтомного словника іншомовних слів, укладеного вихідцем з України М.М.Яновським і виданого ним у Санкт-Петербурзі в 1803-1804 рр. під назвою „Новый словотолкователь, расположенный в азбучном порядке” [11, с. 199-215]. Дослідник проаналізував зміст та історіографічну специфіку українознавчих статей даного видання, проте залишив відкритим питання їх авторства, зазначивши помилковість його приписування В.Я.Ломиковському [10, с.79-80; 11, с.199-215]. Така констатація факту списання цікавої для В.Я.Ломиковського інформації з вже опублікованої роботи характеризує неабиякий інтерес цього „антикварія” до вітчизняної історії і разом з тим ставить під серйозний сумнів його власну здатність створювати подібного роду дослідження. Проте прагнення до збирання історичних матеріалів, їх переписування, компілювання, систематизації та створення на цій основі розвідок та колекцій власне і засвідчувало „антикварний” характер студій періоду, наявність, разом з фаховими, аматорських історичних розробок.

У 1895 р. в часописі „Киевская старина” О.М.Лазаревський опублікував „Отрывок из дневника В.Я.Ломиковского” [2], що представляв собою щоденниковий уривок за 22 жовтня 1822 р., вміщений в одній з епістол (від 30 листопада 1822 р.) дванадцятирічного листування її автора з І.Р.Мартосом (протягом 1818-1830 рр.). Цей лист був написаний В.Я.Ломиковським у власному хуторі Парк-Трудолюб і, як зазначив у передмові до нього публікатор, присвячений досить популярному тоді в дворянських колах етико-антропософському світоглядному напрямку – „містиці” (вона закликала до самопізнання, духовного заглиблення та оновлення), що нею захоплювалися І.Р.Мартос і В.Я.Ломиковський [2, с.230-231].

Незважаючи на досить невеликий обсяг, названа публікація має значний джерельний потенціал та насичена різноманітними свідченнями з повсякденного життя дворянської еліти Лівобережної України досліджуваного часу. „Отрывок из дневника” розкриває взаємні книжні інтереси В.Я.Ломиковського і його приятелів – Д.П.Трощинського та І.Р.Мартоса, їх спільні зацікавлення вітчизняною історією. Ці „антикварні” захоплення пояснюються як високим рівнем освіченості „збирачів старовини”, поширеною модою на колекціонування історичних пам’яток, так і часто прагматичними потребами і мотивами тодішнього соціально-економічного й юридичного життя панівної верстви українського суспільства. З приміток до видання видно, що В.Я.Ломиковський, І.Р.Мартос і Д.П.Трощинський були відомими бібліофілами свого часу, що складало досить важливу частину їхнього духовного життя. Так, О.М.Лазаревський підкреслював у примітках, що экс-міністр юстиції Російської імперії Д.П.Трощинський (який після своєї відставки в 1822 р. поселився в с. Кибинцях Миргородського повіту, недалеко від маєтків В.Я.Ломиковського)

мав велику бібліотеку та власного майстра-палітурника книг, послугами якого користувалися інші знайомі йому «антикварії» [2, с.232].

Окрім доробку О.М.Лазаревського, досліджувана нами проблематика знайшла відображення в історіографічних працях його наступників. Проте, висвітлення творчого доробку В.Я.Ломиковського, біографічних сюжетів цього „антикварія”, його місця та внеску в розвиток українського історіописання, етнографії, історичної думки та культури другої половини XVIII – середини XIX ст. в історичній науці залишається розмитим малюнком. Так, відомі історіографічні роботи М.С.Грушевського [5], Д.І.Дорошенко [6], Д.І.Багалія [3], які узагальнювали вже розроблений на той час фактичний матеріал і не містили в собі нових інформаційних відкриттів, досить побіжно зупиняються на постаті В.Я.Ломиковського, або подаючи про нього короткі відомості [6, с.60, 68-69], або взагалі лише згадуючи [5, с.7, 18; 3, с.358]. Те саме стосується і сучасних монографічних досліджень з вітчизняної історіографії [8, с.162; 9, с.50, 56, 142, 199-200, 203, 219; 10, с.79-80, 288], які, використовуючи вже напрацьований матеріал, не заглиблюються у власні архівні пошуки. Таке переконання в обмеженості та недостатній розробці джерельного комплексу досліджуваної проблеми не може бути задовільним з урахуванням того, що величезна колекція оригінальних та змістовних джерел фамільних архівів родової еліти Гетьманщини XVII – XVIII ст., зібрана О.М.Лазаревським, містить вже згадані та досі ретельно не досліджені приватні папери архіву Ломиковських, серед яких є і рукописні тексти В.Я.Ломиковського (зокрема, його „Запасы для малороссийской истории” включають: копії гетьманських указів і універсалів, королівських грамот і привілеїв, царських маніфестів, дипломатичного листування, уривки з козацьких літописів, конспекти рукописних і друкованих історичних праць, різного походження етнографічний та статистичний матеріал, джерела повсякденного господарського, родинного, побутового життя провідної верстви тогочасного українського суспільства). Уважне вивчення такого комплексу матеріалів дозволить позбутися, за словами О.І.Журби, застиглості та окам’яніння історіографічного образу В.Я.Ломиковського, чи навіть здійснити його корегування й перегляд на предмет правомірності залучення до творців малоросійської історії [7, с.155-158].

Евристичні та аналітичні дослідження приватного зібрання В.Я.Ломиковського повинні надати значний інформаційно-джерельний матеріал для подальшого вивчення біографічних, просопографічних, творчих аспектів цієї особистості. Особливо важливого значення це набуває при дослідженні проблеми визначення „антикварного руху” в Лівобережній Україні другої половини XVIII – середини XIX ст., оскільки збільшить можливості нашого розуміння цього оригінального та важливого за наслідками явища вітчизняної історії (цілеспрямованого пошуку, збирання, колекціонування, систематизації, опрацювання, а інколи й публікації історичних пам’яток, що набували якості джерел), розкриє ще один вимір

осмислення особливостей культурно-історичного, історіографічного, інтелектуально-творчого процесу окресленого періоду.

Бібліографічні посилання:

1. А.Л. [Лазаревский А. М.]. Люди Старой Малороссии. Ломиковские // А.М.Лазаревский // Киевская старина. – 1886. – Кн.1. – С.10-16.
2. А. Л. [Лазаревский А. М.]. Отрывок из дневника В. Я. Ломиковского / А. М. Лазаревский // Киевская старина. – 1895. – Кн.11. – С.210-243.
3. Багалій Д.І. Нариси української історіографії за доби феодалізму й доби капіталістичної / Д.І. Багалій // Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. – Т.2.: Джерелознавство та історіографія історії України / Упорядкув., вступ. ст., комент. В.В.Кравченко; Редкол.: В.В.Кравченко (голов. ред.) та ін. – Х.: Золоті сторінки, 2001. – С.358-412.
4. Воронов В.І. О.М.Лазаревський як дослідник української генеалогії та історичної біографістики / В.І.Воронов // Микола Павлович Ковальський. Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... / За ред. Г.К.Швидько. – Д.: ПП «Ліра ЛТД», 2007. – С. 249-273.
5. Грушевський М. С. Развитие украинских изучений в XIX в. и раскрытие в них основных вопросов украиноведения / М. С. Грушевський // Украинский народ в его прошлом и настоящем: В 2 Т. – СПб., 1914. – Т.1 – С.1-37.
6. Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії / Д.І.Дорошенко; Репринтне видання. – К., 1996. – 256 с.
7. Журба О.І. Василь Якович Ломиковський: історик чи агроном ? / О.І.Журба // Січеславський альманах. Збірник наукових праць з історії українського козацтва. – Д.: НГУ, 2006. – Вип.2. – С.153-158.
8. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. – К., 2004. – С.162.
9. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття) / І.І.Колесник. – К.: Генеза, 2000. – 256 с.
10. Кравченко В.В. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.) / В.В.Кравченко. – Х.: Основа, 1996. – 296 с.
11. Кравченко В.В. «Словарь малорусской старины» 1808 р. та його автор / В.В.Кравченко // УАЩ. – К., 1996. – Вип.3. – С.199-215.
12. Словарь малорусской старины, составленный в 1808 г. В.Я.Ломиковским / Ред. и предисл. А. М. Лазаревского // Киевская старина. – 1894. – Кн.7, 8.

ДОДАТОК

РОДОВІД РОДИНИ ЛОМИКОВСЬКИХ^{1*}

1. *Василий Ломиковский*, похоронен в монастире Мильчецком, около Дубна.
2. *Иван*, р. 1654 + 1714 г., хорунжий генеральный 1689 г.; есаул генеральный 1696 г.; обозный генеральный 1700 – 1708 г. Жена *Марья Карповна Мокриевич* 1

¹ Подано з: А.Л. [Лазаревский А.М.]. Люди Старой Малороссии. Ломиковские // А.М.Лазаревский // Киевская старина. – 1886. – Кн.1. – С.10-16.

3. <i>Иван</i> , господар гадяцкого замка, + 1730 г. Жена <i>Татьяна Даниловна Апостол</i>	2
4. <i>Владимир</i>	2
5. <i>Михайло</i>	2
6. <i>Илья</i>	2
<i>Елена</i> . Муж <i>Семен Минович</i>	2
Дочь. Муж <i>Данило Лаврентьевич Ханенко</i>	2
7. <i>Павел</i> , бунчуковый товарищ; управляющий имениями гетмана Разумовского 1750 г.; судья земский менской 1764 г.; подкоморий менской 1768 г., надворный советник 1784 г. – Жена дочь протопопа неженского Яворского	3
8. <i>Петр</i> , бунчуковый товарищ 1730 – 1761 г.	3
9. <i>Василий</i> , служил в казанком драгунском полку 1744 г.	3
10. <i>Иван</i> , квартирмистр гусарского Стоянова полка 1744 г.	3
Дочь. Муж <i>Михаил Стоянов</i> , полковник сербского гусарского полка. <i>Настасья</i> . Муж <i>Иван Андреевич Маркович</i>	3
Дочь. Муж <i>Иван Корицкий</i> , сотник опошанский	3
11. <i>Яков</i> , р. 1742 г.; поручик 1772 г. Жена <i>Марья Васильевна Родзянко</i> . Имения в Милюшках, Шафорстовке и Панасовке	8
12. <i>Павел</i> , р. 1743 г.; прапорщик 1782 г. Жена <i>Елизавета Ивановна Кулябка</i> . Имения в Милюшках и Шафорстовке	8
13. <i>Алексей</i> , ротмистр 1798 г. Жена <i>Елизавета Ракович</i>	10
14. <i>Николай</i> , поручик 1798 г.	10
15. <i>Иван</i> , майор 1798 г.	10
16. <i>Петр</i> , хорунжий харьковский 1798 г.	10